

Contrarevolució primerenca al Trienni Liberal: Saragossa, 14 de maig de 1820

Early counter-revolution on the Liberal Triennium: Zaragoza, 14 May, 1820

*per Pedro Rújula**

Universitat de Saragossa

RESUM:

Tradicionalment s'ha considerat que la contrarevolució en el Trienni (1820-1823) va ser un moviment tardà de resposta contra la implantació de la política liberal. L'estudi del motí popular que va tenir lloc a Saragossa el mes de maig de 1820 permet una aproximació a un fenomen diferent: la contrarevolució primerenca. Aquest motí, l'objectiu del qual era desafiar el poder destruint la placa constitucional, s'ha de relacionar amb el fracàs dels esforços fets per diversos sectors de l'antic règim per trobar la seva posició en el nou ordre sense perdre l'estatus de què havien gaudit fins llavors.

PARAULES CLAU:

Trienni Liberal, contrarevolució, Milícia Nacional, motí.

ABSTRACT:

The counterrevolution in the Triennium (1820-1823) was usually considered a late movement of response against the implantation of the liberal policy. The study of the popular riot that took place in Zaragoza in May 1820 allowed us to approach a different phenomenon: the early counterrevolution. This riot, whose objective was to challenge power by destroying the constitutional stone, reflects the failure of the efforts made by various sectors of the Old Regime to find their position in the new order without losing the status that they had enjoyed to date.

KEY WORDS:

Liberal Triennium, counter-revolution, National Militia, riot.

El 14 de maig de 1820, era diumenge. Durant el dia es van poder veure alguns moviments inusuals a la parròquia de Santa Engracia de Saragossa; al capvespre,

Recepció: 11/05/2021. Avaluacions: 19/07/2021, 29/09/2021. Versió definitiva: 10/11/2021.

* Pedro Rújula. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4385-2639>.

Aquest article ha estat redactat en el marc del projecte «La dimensión popular de la política en la Europa Meridional y la América Latina, 1789-1898» (PID2019-105071GB-I00) del Ministeri de Ciència i Innovació. Així mateix, forma part del conjunt d'activitats programades per Recerques. Història, Economia, Cultura per commemorar els 200 anys del Trienni Liberal (1820-1823), com van ser la Jornada «El Trienni Liberal: 200 anys» (25 de novembre de 2020) –en la que aquest article va ser presentat–, i el dossier de la nostra revista, número 79 (2021/2).

unes 400 persones van convergir a la plaça que s'obre davant de l'església, amb l'ànim exaltat i moltes de les quals anaven armades. Els qui estaven en antecedents sabien que la intenció d'aquella convocatòria era destruir la placa de la Constitució instal·lada amb molta cerimònia unes setmanes enrere sobre el mur del convent de San Francisco.¹ Els conjurats havien establert com a sant i senya la consigna «Realistas»: deien actuar en nom del rei i van arribar a córrer rumors que darrere de tot el moviment clarament contrarevolucionari hi havia l'arquebisbe i el marquès de Lazán, acabat de destituir com a capità general d'Aragó. Només havien passat dos mesos, certament llargs i intensos, des del triomf del moviment constitucional.

Aquest esclat anticonstitucional en els moments inicials del Trienni ofereix la possibilitat d'aproximar-se a la dinàmica contrarevolucionària des de la lògica de la continuïtat i no des de la reacció, que és el més habitual quan s'estudien moviments posteriors orquestrats com a resposta a l'acció dels governs liberals. També permet analitzar com surten a la superfície les enormes tensions locals que van tenir lloc per assumir les conseqüències del triomf revolucionari sense que els diferents actors polítics de la ciutat perdessin l'estatus de què gaudien fins al moment. Té un interès especial comprovar la seva preocupació per mantenir el poder amb independència de l'etiqueta política de les seves accions. La violència va sorgir, precisament, en el moment que van considerar perduda la seva capacitat d'influir sobre les noves institucions. Així mateix, l'enfrontament posa de manifest dues concepcions del poder, una de jurisdiccional i una altra de governativa, en disputa com a instrument per interpretar els canvis que tenien lloc a la ciutat.

L'escenari on van tenir lloc aquests fets era la Saragossa dels setges, aquella en què Palafox havia aconseguit una resistència ciutadana inèdita la primavera de 1808 per «amor a su patria, a su Rey y [a] su religión»;² aquella Saragossa que el 1814 havia arrossegat amb les seves pròpies mans la calessa on tornava a Espanya Ferran VII, que era aclamat als seus carrers, i on es va forjar bona part del cop d'estat absolutista d'aquell any;³ la mateixa Saragossa que uns dies després va destruir els símbols constitucionals i es va lliurar a una cruel persecució i repressió dels assenyalats com a liberals en els primers mesos de la restauració fernandina.⁴

Aquesta ciutat, paradoxalment, seria una de les primeres a donar suport a l'ajecament de Riego a favor de la Constitució el març de 1820.⁵ Uns dies abans,

1. F. CASAMAYOR, *Años políticos e históricos de las cosas más particulares ocurridas en la Imperial, Augusta y Siempre Heroica Ciudad de Zaragoza. 1820-1821*, Saragossa, Comuniter - Institución Fernando el Católico, en premsa; 2022.

2. Proclama de Palafox als aragonesos. Saragossa, 15 de juny de 1808, dins H. LAFOZ, *Manifiestos y bandos de la Guerra de la Independencia en Aragón. I. Los sitios de Zaragoza (1808-1809)*, Saragossa, Comuniter, 2005, 53.

3. P. RÚJULA, «El desvío del rey a Zaragoza», dins P. RÚJULA (ed.), *El viaje del rey. Fernando VII desde Valençay a Madrid. Marzo-mayo de 1814*, Saragossa, Fundación Ibercaja, 2019, 86.

4. CASAMAYOR, *Años políticos...*, 100-104, 164, 169 i 191.

5. A. GIL NOVALES, *Las Sociedades Patrióticas (1820-1823). Las libetades de expresión y de reunión en el origen de los partidos políticos*, Madrid, Tecnos, 1975, vol. I, 22; A. I. BERNAL, *Los diputados aragoneses durante el Trienio Constitucional*, Saragossa, Institución Fernando el Ca-

enmig d'un dels hivern més freds que es recordaven, els oficials del regiment de Toledo havien començat a reunir-se per analitzar les poques informacions que arribaven sobre l'aixecament andalús. Les trobades es van celebrar a casa de José Zamoray, un pagès acomodat, antic heroi dels setges i líder dels escopeters de la parròquia de San Pablo.⁶ La possibilitat de pronunciar-se a favor de la Constitució va anar agafant força i va cristal·litzar els primers dies de març. Finalment, el dia 5, impulsada per les tropes de la guarnició, fou proclamada la Constitució. El capità general era el marquès de Lazán, el germà gran de Josep de Palafox,⁷ força conegut per les seves idees absolutistes, i que, convençut que no podria oposar-se amb èxit al moviment, va decidir guanyar temps i ser-ne el capdavanter, confiant que aquesta posició li permetria controlar les accions de la Junta Superior Governativa del Regne d'Aragó que havia de presidir.⁸

La junta, que guiaria els passos d'Aragó fins al moment de les eleccions, havia sorgit d'un acord entre els caps militars de la guarnició, alguns locals notables i els prohoms de les parròquies. Serà l'acord de tots ells el que permetrà l'elecció de la junta seguint el procediment més obert disponible en aquell moment en l'àmbit de les institucions: el dels diputats del comú dels ajuntaments. Aquesta institució col·legiada, des de llavors, es reuniria diàriament a les deu del matí. A la porta, muntarien guàrdia, en dies alterns, les tropes de la guarnició i els «paisanos honrados», presidits per «uno de los jefes de las parroquias que tanto se han distinguido en los trabajos y desvelos por la tranquilidad pública», una manera molt eloqüent de reconèixer el suport ciutadà al moviment que va tenir lloc a la ciutat.⁹ Això no obstant, aquest suport ha de ser entès més com un element d'ordre i de cohesió social –com la presidència de la junta de Lazán– que com un signe de la seva identificació política amb la Constitució de 1812 recentment proclamada.

A partir d'aquí van ser nomenades les autoritats principals –el capità general i el cap polític– i adaptades les institucions –l'Ajuntament, l'Audiència i la Diputació provincial– a la norma constitucional. La voluntat de respectar el consens aconseguit per a l'exercici del poder local es va posar de manifest abans d'acabar el mes de març, quan la junta va rebutjar el nou cap polític d'Aragó nomenat pel govern i va defensar la permanència en aquest lloc del coronel d'enginyers Luis Veyán,

tólico, 1990, 13-15; i P. RÚJULA, *Constitución o muerte. El Trienio liberal y los levantamientos realistas en Aragón (1820-1823)*, Saragossa, REA, 2000, 23-25.

6. La biografia més completa de José Zamoray, a A. PEIRÓ, *Labradores en armas. Acción política y militar en los Sitios de Zaragoza*, Saragossa, Comuniter, 2015, 124-137.

7. Sobre Luis Rebolledo de Palafox, marquès de Lazán, vegeu H. LAFOZ, «Luis Rebolledo de Palafox y Melzi, marqués de Lazán. Aportación a su biografía», *Jerónimo Zurita* 87, 2012, 149-170.

8. Els integrants d'aquesta primera junta van ser el marquès de Lazán, capità general i president; Martín de Garay, conseller d'Estat; Joseph Antonio Marco, canonge doctoral; Hilario Ximénez, comissari ordenador; Agustín Caminero, coronel d'enginyers; Ramón María Feliu, diputat a Corts; Manuel María Alzaibar, secretari; i hi van quedar com a suplents Valentín Solanot, propietari i regidor; Manuel de Villava, advocat; i Rafael Joseph Crespo, advocat i catedràtic de lleis.

9. «Edicto de la Junta», Saragossa, 13 de març de 1820. Reproduït a CASAMAYOR, *Años políticos...*, 14 de març de 1820.

un aragonès, procedent de Tamarite de Litera, que l'exercia des del triomf revolucionari.¹⁰ En pocs dies, van tenir lloc els actes de jurament de la Constitució de molts dels saragossans, des dels dependents de l'audiència fins als membres dels capítols catedralicis. A mitjan abril s'obriria la primera tertúlia patriòtica, a casa de la marquesa de Villaverde, presidida per un oficial del regiment de Toledo, el coronel Félix Carrera.

Especial interès pel tema que ens ocupa té l'inici, abans que acabés el mes, dels preparatius per a la creació de la milícia nacional.¹¹ Van ser dies d'un ambient constitucional intens. Es va obrir la càtedra de la Constitució i a les llibreries es van exhaurir els exemplars de les cartilles en què s'explicaven els avantatges del codi gadità i els drets a què donava accés. També van arribar les instruccions per triar els diputats a les Corts generals que s'havien d'inaugurar a Madrid el 9 de juliol. I, mentrestant, va ser elegida per representants de tot Aragó, i va quedar constituïda, la Junta Provincial que regiria les destinacions de l'antic regne fins a la reunió de les Corts. La junta estava presidida pel marquès de Lazán i integrada pel canonge don Josef Antonio Marco, el coronel Agustín Caminero, el comissari ordinador don Hilario Ximénez, Ramon Feliu, Manuel María Alzaibar, Valentín Solanot, Agustín Alcaide i Lucas Beguería.

Zamoray i el paper dels prohoms de les parròquies

Peça clau en tot allò que havia succeït havien estat «varios paisanos patriotas de Zaragoza que, desde los días anteriores a la revolución, se han destinado con un esmero increíble a mantener el orden y la tranquilidad» de la ciutat.¹² Aquests paisans eren veïns que, amb la seva autoritat personal, controlaven l'opinió i les reaccions d'una part important de la població i que havien pres la iniciativa en el context de la revolució. El més rellevant havia estat el carismàtic pagès José Zamoray, que aleshores comptava més de 60 anys. El 26 de març, davant d'alguns altres, va dirigir un escrit a la Junta Superior Governativa. El to i el contingut del text posa de manifest que hi havia sectors de la societat saragossana que no estaven interpentant el que va passar estrictament en clau política liberal, sinó en termes d'estatus dins de la ciutat. Què passaria amb aquells que fins aleshores havien gaudit de prestigi i predicament entre els saragossans? Haurien de mantenir-lo en les noves circumstàncies? Això és el que hi ha darrere d'un text ambigu i molt general el

10. «Veyán y Aparicio, Luis», dins A. GIL NOVALES, *Diccionario biográfico de España (1808-1833)*, Madrid, Fundación Mapfre, 2010, vol. III, 3016.

11. L. SORANDO MUZÁS, «La Milicia Nacional de Zaragoza (1820-1823)», *Emblemata* 6, 2000, 179. Dos estats de la qüestió actualitzats sobre la milícia nacional, a Á. PARÍS, «Milicia nacional», dins P. RÚJULA i I. FRASQUET, *El Trienio liberal (1820-1823): una mirada política*, Granada, Comares, 2020, 213-237; i J. ROCA, «La milicia nacional o la ciudadanía armada. El contrapoder revolucionario frente al liberalismo institucional», *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne* 54, 2020, número monogràfic, «Les espaces du politique dans l'Espagne du Trienio Liberal (1820-1823). Hommage à Alberto Gil Novales», 105-124.

12. CASAMAYOR, *Años políticos...*, 29 de març de 1820.

principal objectiu del qual era, sobretot, fer-los visibles com a actors polítics més enllà de les institucions. Com que aquests veïns de rellevància no estaven integrats en cap de les institucions constitucionals acabades de crear, ni entre les que s'establirien en el futur, com encaixaven les peces del poder local de la vella societat en el nou escenari sorgit de la revolució?

El sentit de l'exposició publicada pels «paisanos honrados vecinos de la presente ciudad» tres setmanes després que triomfés el pronunciament constitucional és un intent d'explicar per què hi havien participat. Sens dubte, la seva intenció no era de fer un acte polític sinó cívic a favor del «bien público» i de la «tranquilidad», perquè «en todas partes reinase el orden, se conservase la propiedad y no se hicieran daños». Des de llavors s'hi van implicar nit i dia, i havien aconseguit que la «moral pública» dels saragossans no s'hi veiés alterada, encara que havien hagut d'abandonar «sus casas, sus familias y sus intereses en obsequio de su madre patria». Res no havia de nou en aquest esforç per mantenir l'ordre, sinó un exercici de responsabilitat que connecta amb el passat, ja que «en la sangre de sus mayores se encuentran estas lecciones, y ellos mismos han tenido el honor de repetir iguales sacrificios en las luchas anteriores a la presente, manifestando siempre que no el vil y despreciable interés los ha conducido, sino la conservación de las virtudes cívicas tan necesarias a la sociedad».¹³

Reivindicant aquesta funció tradicional de control de la seguretat pública al servei de les institucions, perquè «desde vuestra Excelencia hasta la última autoridad sean todas respetadas, tengan las leyes el apoyo, la fuerza y el vigor que se necesita para su observancia», els paisans honrats demanaven que s'institucionalitzés aquest paper i que «interin que el reglamento de milicias no llegue a planificarse, podrá mandar se gobiernen, dándoles como autoridad a quien pertenece, los títulos de compañías cívicas o constitucionales que tengan encargada la vigilancia y cuidado del orden y sosiego público».¹⁴

Tot i els grans esforços de Zamoray per aconseguir la institucionalització d'una força cívica la gènesi autòctona i històrica de la qual s'allunyava de manera manifesta de la Milícia Nacional, no ho va aconseguir. La posada en marxa de la Milícia Nacional va suposar l'erecció d'un nou tipus de milícia que trencava amb la vinculada al passat.¹⁵ De poc servien ja els serveis prestats en els gloriosos temps de la

13. CASAMAYOR, *Años políticos...*, 28 de març de 1820.

14. L'exposició, dirigida al president i Junta Governativa d'Aragó, estava datada a Saragossa el 26 de març de 1820 i firmada per Josef Zamoray, Mariano Salas, Francisco Muñoz, Juan Ballesteros, Luis Lapuente, Francisco Ortiz, Melchor Ortiz, Melchor Oliver i Vicente Artigas.

15. Les obligacions dels milicians «consisten precisamente en que los ciudadanos que se hallan animados de unos mismos sentimientos se unan, se estrechen como hermanos para defender mutuamente sus casas, sus familias, sus propiedades y sus vidas de cualquiera que atente con ella. Para conseguirlo, ni el labrador tiene necesidad de dejar el arado, ni el artesano salirse de su taller, ni el comerciante abandonar el giro de sus negocios, ni el oficinista faltar al cumplimiento de sus deberes». L'activitat «se conciliará con las respectivas tareas de cada uno según su clase y condición», de manera que no hi haurà qui «no tenga por cosa bien ligera pasar el mes uno o dos días de fatiga, a trueque de vivir tranquilo y seguro los demás», afirma el cap

Guerra del Francès i en altres episodis posteriors. Ja no es renovarien els trets del reconeixement oficial que tantes satisfaccions els havia donat en èpoques anteriors, com el 1814 durant l'estada de Ferran VII a la ciutat. Haurien de guardar les armes i retirar-se dels carrers, perdre rellevància social i patir una degradació evident del seu estatus, o incorporar-se a la Milícia Nacional com un més. Aquests ciutadans honrats i prohoms començaven a tenir una visió poc positiva del que significaria per a les seves vides el nou règim constitucional.

Problemes amb Lazán

Abans d'acabar-se el mes de març es va fer públic que el marquès de Lazán havia enviat en els primers dies de la revolució oficis reservats als capitans generals de Navarra i Guipúscoa en què prenia distàncies respecte al moviment constitucional i criticava els fets, malgrat haver-se'n situat al capdavant com a capità general. Hi afirmava que l'havien obligat a encapçalar el moviment i, per explicar el fet d'haver acceptat continuar exercint el lloc de capità general, deia: «me ha precisado la voz general de la tropa y del paisanaje a conservar el mando de esta provincia, a lo que he convenido contra mi voluntad, solo por evitar hubiese desorden o alguna efusión de sangre». I acabava recomanant a aquestes ciutats que fessin el mateix que a Saragossa per conservar la «tranquilidad pública» davant un moviment revolucionari que no dubtava a qualificar de «desgraciado acontecimiento».¹⁶

El dia 28 es va celebrar una junta per estudiar el comportament de Lazán, a qui els rumors que circulaven per la ciutat acusaven d'haver «vendido» la junta i tot el poble. Lazán es va excusar recordant la data primerenca en què estaven redactades i que el rei no havia jurat encara la Constitució. En realitat, va confirmar el que tothom pensava: que la seva actitud constitucional era tèbia i que la seva posició al capdavant de la junta estava fonamentalment orientada a controlar tot el procés. La junta, però, va emetre un vot de confiança a favor de Lazán, cosa que, de moment, va permetre tancar l'afer.¹⁷

No obstant això, els problemes entorn de Lazán no s'havien acabat, ja que el 17 d'abril va arribar l'ordre, signada el dia 11 pel secretari de Guerra, el marquès de les Grogues, en què l'exonerava del comandament de la Capitania General d'Aragó i nomenava en el seu lloc, com a interí, el mariscal de camp Miguel de Haro.¹⁸ La Junta Governativa va rebre oficialment la notícia el dia 18, però, amb molta rapidesa

polític Veyán en la seva proclama als «Zaragozanos», [21] de maig de 1820. *Diario Constitucional de Zaragoza*, 22 de maig de 1820, 3.

16. CASAMAYOR, *Años políticos...*, 30 i 31 de març de 1820.

17. *Libro de actas de la Junta Superior Gubernativa Interina de Aragón*, Archivo Municipal de Zaragoza (en endavant, AHMZ), 36-6-1-2, f. 53v-61r.

18. Blanca Esther Buldain Jaca considera que amb aquesta destitució s'obria «uno de los episodios más tensos en la cúpula del poder» dels primers mesos del Trienni. B. E. BULDAIN JACA, «El poder en 1820: la Junta Provisional y el Gobierno», *Revista de la Facultad de Geografía e Historia* 1, 1987, 37. Vegeu també B. E. BULDAIN JACA, *Régimen político y preparación de Cortes en 1820*, Madrid, Congreso de los Diputados, 1988, 141-144.

sa, el dia anterior ja s'havien mobilitzat alguns veïns notables de la ciutat per recollir firmes, combinant voluntats i unint la seva iniciativa en una representació al rei «para que, mejor informado, revoque una providencia que no ha dictado su corazón y que va a cubrir de luto a los súbditos más amantes de su real persona».¹⁹ El mateix dia 17 ja estaven redactades les representacions i elevades a la Junta d'Aragó, i el 18 van signar la que les havia d'encapçalar dirigida a Madrid, a la Junta Suprema Consultiva del Regne...

[...] con el objeto de evitar el grave riesgo que amenaza a la tranquilidad pública si a la mayor brevedad posible no tiene a bien Su Majestad revocar la orden que se ha publicado en el Diario político de hoy por la que ha exonerado del mando de las armas de este Reino al marqués de Lazán.

La va portar a la Cort en mà el coronel Francisco Romeo, avalada per nombroses firmes, entre les quals figuraven, els uns al costat dels altres, els noms d'alguns militars, «lumineros» [obrers] de les parròquies, comandants de paisans com Zamoray, Luis Lapuente o Juan Ballesteros, algun regidor constitucional i diversos empleats de diferents rams.²⁰

A posteriori, conscients que la reclamació no tenia veritable força legal, van convocar juntes generals de parròquia per ratificar mitjançant votació el seu suport a la reclamació. Assabentat el cap polític Luis Veyán d'aquests moviments, i temorós que poguessin donar lloc a alteracions de l'ordre, va citar els obrers de les parròquies i els va exigir que contribuïssin a «conciliar los ánimos de sus parroquianos».²¹ Amb aquesta advertència, les parròquies van tenir les seves juntes aquella mateixa tarda i van ser preguntades sobre si consideraven convenient per a la tranquil·litat pública la continuïtat en el càrrec de Lazán. Totes hi van contestar afirmativament. Les actes de les reunions es van presentar a l'Ajuntament que al capvespre va celebrar una sessió extraordinària.²² La corporació va haver d'assumir l'amplitud del moviment i, sense gaire entusiasme, va decidir actuar de mediador i elevar la representació a Madrid, al president de la Junta Superior Governativa del Regne.²³ El nou document recapitulava sobre els fets i reiterava la petició de revocar el decret d'exoneració del marquès amb l'aval dels obrers i els comissionats de les parròquies, tots ells figures respectades i rellevants per a la vida dels barris.²⁴

El 23 d'abril, a les vuit del matí, va arribar una posta procedent de Madrid amb la notícia que el rei havia acceptat la continuïtat de Lazán. La notícia es va

19. «A la Junta de Aragón», 17 d'abril de 1820. Esta firmada per un ampli grup de veïns notables de totes les parròquies de Saragossa i es troba reproduïda a CASAMAYOR, *Años políticos...*, 18 d'abril de 1820.

20. «Oficio a la Suprema Junta Consultiva del reino», datat a Saragossa el 18 d'abril de 1820, CASAMAYOR, *Años políticos...*

21. Acta del 19 d'abril de 1820. *Libros de actas* [LAM]. Año 1820, tomo 124, AHMZ, f. 282r.

22. Els documents que certifiquen aquestes reunions es troben a LAM, f. 285r-311r.

23. LAM, Saragossa, 19 de maig de 1820, f. 284r.

24. LAM, Saragossa, 19 de maig de 1820, f. 285r.

difondre ràpidament per tota la ciutat i molt aviat es va concentrar molta gent a casa del marquès per celebrar-ho. La reposició del capità general en el càrrec va ser interpretada com un gran triomf local, de manera que al migdia es va poder escoltar l'estrèpit del campaneig general a totes les esglésies de la ciutat. A primera hora de la tarda es van reunir al cafè de Lagonio els saragossans que havien signat la representació, davant de tots els quals el tinent general Antonio Amar va llegir en veu alta la carta en què es donava notícia de la decisió reial remesa pel comissionat, Francisco Romeo. Seguidament es van dirigir a casa de Lazán per transmetre-li la seva felicitació. El mateix van fer poc després els obrers de les parròquies. El marquès va sortir al passeig, on va ser rebut entre aplaudiments. La Junta de Govern, però, va esperar fins l'endemà per reunir-se i rebre la comunicació oficial de veu del seu propi president sense gaire entusiasme ni precipitació.²⁵

Els autors de la representació van donar per acabada la qüestió amb una nova exposició al rei en què consideraven que reposar Lazán al lloc havia estat una consideració de la monarquia envers els saragossans i que aquests sabrien retornar-l'hi en forma de fidelitat a la Constitució «que tan decididamente ha abrazado Vuestra Majestad con general aplauso». Per concloure, els sotasignats, que declaraven parlar en nom del poble de Saragossa, s'enlairaven en aquesta reivindicació per sobre d'una reacció localista, afirmant que «a este pueblo jamás le mueven los ciegos intereses del provincialismo».²⁶

El mariscal de camp Haro, a Saragossa

Tot i això, el mateix dia que apareixien tots aquests textos feliços al diari, el 26 d'abril, a les quatre de la tarda, va entrar a Saragossa el mariscal de camp Miguel de Haro. Es va instal·lar en una casa de la principal artèria de la ciutat, el Coso, on ara residia un amic seu, el coronel del regiment de Toledo Félix Carreira. Haro era un militar de perfil netament liberal que havia protagonitzat la proclamació de la Constitució a Múrcia feia unes setmanes.²⁷ Lazán, argumentant que alguns paisans l'havien avisat de la seva presència i de la possibilitat d'al·teracions de l'ordre, hi va enviar un ajudant de camp, Antonio Calderón, amb l'ordre que sortís de la ciutat «por convenir así al sosiego público y a su misma persona». Però Haro no va obeir. Comminat llavors a presentar-se davant del marquès, ho va fer de mala gana, segons Faustino Casamayor, «insultando al general con voces y amenazas», i rebutjant l'oferta de Palafox per allotjar-se al seu palau. Va ser per això que li va assignar com a residència el castell de l'Aljafería, per posar-lo, deia, fora de perill d'alguns «vecinos indignados»,²⁸ encara que era

25. *Libro de actas de la Junta Superior...*, 36-6-1-2, 126, sessió del 24 d'abril; CASAMAYOR, *Años políticos...*, 23 d'abril de 1820. Sobre les incidències, cal veure BULDAIN, «El poder en 1820...», 37-40.

26. CASAMAYOR, *Años políticos...*, 26 d'abril de 1820.

27. *El Constitucional: o sea, crónica científica, literaria y política*, 24 de març de 1820, Madrid, 4; i F. J. SALMERÓN GIMÉNEZ, *El Trienio liberal en la provincia de Murcia (1820-1823). Primera experiencia de libertad*, Múrcia, Editum, 2014, 41-44.

28. CASAMAYOR, *Años políticos...*, 26 d'abril de 1820.

en realitat un arrest domiciliari. Haro, que va fer pública una versió substancialment diferent dels fets,²⁹ va romandre al castell sense demanar passaport per marxar i esperant instruccions procedents de Madrid. El desafiament a les ordres del capità va portar els paisans, potser animats per Lazán, a demanar a l'Ajuntament que reiterés a Haro l'ordre d'abandonar la ciutat, i afirmaven que en aquell estat de tensió no es podrien desenvolupar amb normalitat les eleccions de parròquia previstes per al diumenge.³⁰

El 28 d'abril la tensió va arribar al màxim. L'Ajuntament va rebre un escrit signat pels caps principals de les patrulles de paisans dels barris, és a dir, d'aquells identificats com a líders ciutadans de les parròquies, que es posicionaven decididament a favor de Lazán com a garantia de l'«orden y sosiego público».³¹ Hi denunciaven l'estat d'efervescència en què s'havia vist embolicada la ciutat des de l'arribada del general Haro, amb moviment de nombrosos grups de gent per la ciutat, especialment a la plaça de la Magdalena i al mercat, que havien obligat els paisans a patricular durant tota la nit del 26 al 27.³² El motiu de la inquietud és que Haro havia mobilitzat al seu voltant a grups liberals de la ciutat en el que era un desafiament a Lazán, i que la guarnició havia romàs sobre les armes, cosa que havia estat interpretada com un signe d'hostilitat envers el capità general i de suport a Haro. De l'escrit s'extrau un enfrontament polític entre els partidaris de l'home nomenat per Madrid, obertament constitucionals, i els defensors del marquès, més identificats amb postures tèbies i, fins i tot, contrarevolucionàries. Textualment, els paisans denunciaven com a causa de les alteracions:

[...] la grata acogida que [Haro] ha merecido de algunos pocos, el haber estado sobre las armas el regimiento de Toledo en su mismo cuartel la mayor parte de la noche del 26, y el artificioso y sofístico artículo comunicado que se insertó en el Diario Constitucional del 27».³³

Tractar el rei com un criat

Seguim la pista d'aquest article que havia molestat tant els líders dels barris. El text s'iniciava recollint de boca d'un pagès l'ambient d'efervescència social que regnava a la ciutat des que va arribar la notícia del nomenament d'Haro: «El miércoles por la tarde dijo que se habían congregado las parroquias y determinaron que no querían recibir al general que el rey nos ha nombrado, y no por otro sino

29. «Exposición hecha a la Junta Superior Gubernativa de Aragón por el mariscal de campo Don Miguel de Haro...», suplement al *Diario Constitucional de Zaragoza*, 30 d'abril de 1820, 1-2.

30. Una sòlida versió realitzada a partir dels fons de l'Arxiu del Congrés a BULDAIN, *Régimen político...*, 197-199.

31. Reproduïda a MARQUÉS DE LAZÁN, *Manifiesto que ha dado el marqués de Lazán a sus compatriotas*, Madrid, Imprenta de doña Rosa Sanz, 1820, 10-12.

32. *Libro de actas de la Junta Superior...*, 36-6-1-2, f. 156.

33. LAZÁN, *Libro de actas...*, f. 10-11.

porque no quieren que el marqués de Lazán desempeñe el bastón». ³⁴ I fixava l'atenció en la voluntat decidida de les parròquies de desobeir les ordres arribades des de Madrid i defensar Palafox fins i tot per les armes: «me ha dicho que han enviado un posta a Madrid para que el Rey revoque la orden y que están resueltos a sostenerlo, y que se arman y qué se yo...».

L'articulista es mostrava seriosament preocupat per l'acte de desobediència, ja que considerant que era una resolució molt «imprudente, arriesgada e impolítica». Assenyalava que l'honor i la reputació del general Haro, que era portador d'un despatx oficial emès pel poder executiu per ocupar el seu lloc, quedaven coberts per un vel de sospita o incapacitat. Després plantejava que aquest rebuig constituïa un «ataque rudo que se hace a la parte más sublime de nuestra Constitución política»: la divisió de poders, que atribueix al rei la provisió de tots els càrrecs civils i militars. I d'aquí arrencava una reflexió crítica d'enorme duresa:

¿Y sería posible que mis conciudadanos, a los 45 días de haber jurado esta Constitución traten de entorpecer su marcha en la parte más grande, más hermosa y más sagrada? ¿Será posible que a los 45 días de haber jurado obediencia, fidelidad y sumisión al Rey constitucional le salgan al paso en el uso de sus augustas funciones?³⁵

I insistia molt que el rei, després del jurament, s'havia posat al capdavant de la revolució i «con la efusión sincera de su alma nos asegura que *marcha francamente al primero, y que no apetece sino vernos unidos en torno de su Trono*». ³⁶ I que rebutjar un nomenament d'aquesta mena era «con la efusión sincera de su alma nos asegura que marcha francamente al primero, y que no apetece sino vernos unidos en torno de su Trono». ³⁷

Finalitzava l'article assenyalant el perill de derivar en un enfrontament intern, ja que:

[...] esta tormenta está deseada ardientemente por muchos que se valen del ascendiente sobre vuestros pechos incultos y sencillos para cortar por segunda vez el árbol, a cuya dulce sombra hemos de asegurar la libertad civil y la prosperidad nacional.

I censurava aquesta pràctica d'elevat «respetuosas exposiciones» que només s'havien de produir «para salvar a la Patria de un peligro o para sostener sus derechos fundamentales, mas no para obligar a retroceder a un Monarca». Les darreres paraules estaven dedicades a recomanar cautela i contenció en els lí-

34. «Artículo remitido», signat per «El campesino», i datat el 23 d'abril de 1820. *Diario Constitucional de Zaragoza*, 27 d'abril de 1820, núm. 31.

35. «Artículo remitido...», 2.

36. «Artículo remitido...». La cursiva és a l'original.

37. «Artículo remitido...». La cursiva és a l'original.

mits del veritable patriotisme i no confondre'l amb «efervescencia tumultuaria de las pasiones».³⁸

La nit següent, pels carrers, es van continuar formant grups que van insultar i van entonar cançons per provocar la guarnició. Al document enviat a l'ajuntament pels caps principals de les patrulles de paisans dels barris s'expressava el seu temor davant del desbordament popular.

No salimos nosotros garantes de los hechos en que funda el pueblo su descontento, pero sí podemos asegurar a V.E. que se halla expuesta, y mucho, su tranquilidad [...] y que si por desgracia aconteciese un desorden, no sería extraño que llegasen sus fatales consecuencias a todo el vecindario, y aun a las mismas autoridades que nos rigen.³⁹

El posicionament dels paisans era decidit a favor de la permanència de Lazán. Denunciaven el suport que els liberals locals havien prestat a Haro, els acusaven d'haver contrariat l'esperit del «pueblo» i de ser els responsables de qualsevol desbordament de violència que passés. El risc era tan gran que podria endur-se les autoritats mateixes. Signaven el document els líders de les parròquies, encapçalades per la de San Pablo, José Zamoray, però secundat també per Luis Lapuente «jefe principal de los paisanos de la parroquia de Santa María Magdalena», Juan Ballester, «Jefe principal de la parroquia de San Miguel de los Navarros», Francisco Muñoz, «jefe principal del Arrabal».⁴⁰ L'advertiment a l'Ajuntament sonava com una amenaça: «V.E. es la única [autoritat] Constitucional elegida por el pueblo, y responsable de su quietud y sosiego. Nosotros cumplimos con hacerle presente en exoneración de nuestro cargo, el eminente riesgo de que se vea perturbado».⁴¹

El 29 d'abril els «paisanos armados», per indicació de Lazán, van comunicar a l'Ajuntament el «estado de efervescencia en que se hallaba este vecindario desde la tarde del veinte y seis de los corrientes en que llegó el mariscal don Miguel de Haro y el evidente riesgo de que se vea perturbada la tranquilidad pública» de cara a la propera reunió de juntes parroquials per a les eleccions.⁴² El ple de l'Ajuntament va demanar al capità general que s'ocupés de la sortida d'Haro de la ciutat, cosa que, inicialment, no va aconseguir. Sense donar-se per vençut, li va donar un ultimàtum perquè l'endemà, a les quatre de la matinada, prenguéss el cotxe i l'escorta que l'estaria esperant i emprenguéss viatge. No tan aviat, sinó a les set del matí del dia 30, ara sí, va sortir el general Miguel de Haro cap a Madrid, directament des del palau de l'Aljafería sota l'atenta i amenaçadora mirada dels «vecinos honrados». L'episodi, però, havia posat de manifest importants tensions en-

38. «Artículo remitido...», 2.

39. Reproduïda a LAZÁN, *Manifiesto...*, 11.

40. LAZÁN, *Manifiesto...*, 12.

41. LAZÁN, *Manifiesto...*, 11.

42. LAM, sessió del 29 d'abril de 1820, f. 382 v.

tre la concepció del poder que tenien les autoritats constitucionals –fonamentalment el cap polític, la Junta Governativa i, en bona mesura, l'Ajuntament, l'autoritat del qual procedia del govern i de la junta madrilenya– i una concepció del poder saragossà –representat pel capità general Lazán i els paisans armats–, entès en clau local com a harmonia i equilibri de forces que s'explicava mitjançant una lògica interna.

Desmantellament del bloc militar

A finals d'abril, el bloc militar que havia estat decisiu per al triomf del moviment constitucional a Saragossa es comença a disgregar seguint les instruccions del Ministeri de la Guerra. El regiment de Toledo rep l'ordre de sortir amb destinació a Pamplona. El seu lloc a la ciutat seria ocupat, uns dies més tard, pel regiment d'Astúries.⁴³ El 2 de maig, lentament, el regiment de Toledo va començar a sortir. El seu coronel, conscient que el bloc liberal saragossà quedava llavors molt afeblit, va manifestar alguna reticència respecte al compliment de l'ordre. Però llavors hi va intervenir Lazán i el va obligar a abandonar la ciutat amenaçant-lo que, si no ho feia, seria el responsable de les alteracions que es poguessin produir entre el poble. Durant els dies següents van continuar sortint la resta dels batallons del regiment de Toledo. Alguns dels seus oficials van creure convenient demanar a la Junta Governativa que declarés públicament que el seu trasllat no era un càstig, ja que «la salida de esta plaza no puede dañar en manera alguna a la conducta observada por todos sus individuos».⁴⁴

És evident que a Saragossa hi havia una pressió local contra els elements externs i, en particular, contra aquells més vinculats a la Constitució. Lazán és defensat, Haro ha d'anar-se'n, també surten les forces que havien impulsat el moviment revolucionari..., tot es combina en la mateixa direcció. Fins i tot, la Junta Governativa d'Aragó es veuria amenaçada. El 4 de maig diversos paisans, «prohombres de esta ciudad», li exigeixen excuses pel que «había dicho contra ellos con motivo de lo ocurrido en la venida y mansión del general Haro». Resulta interessant constatar que aquest poder cívic, informal a l'ordenament constitucional, podia exigir satisfacció a una instància política constituïda com era la junta. I, el que és més important, que la junta hi accedeix:

[...] la Junta, en su vista, declaró que está bien penetrada del celo, patriotismo y respeto a las autoridades que caracteriza a los beneméritos individuos que suscriben la exposición, y está bien satisfecha de sus buenos servicios, y que jamás ha sido su ánimo, en las resoluciones que ha tomado sobre el asunto del general Haro, manchar la bien merecida reputación de los individuos que firman dicha representación.⁴⁵

43. CASAMAYOR, *Años políticos...*, 29 d'abril de 1820.

44. CASAMAYOR, *Años políticos...*, 3 de maig de 1820.

45. CASAMAYOR, *Años políticos...*, 4 d'abril de 1820.

Era evident que els paisans havien fet pressió des dels carrers i forçat la retirada d'Haro a favor de Lazán, el qual, alhora, semblava controlar les accions dels prohoms de les parròquies.

Cessament definitiu del marquès de Lazán

La resistència de Lazán a abandonar el lloc de capità general complint les ordres de Madrid va causar escàndol entre els sectors liberals de la ciutat. Fins i tot la junta es va pronunciar en contra del seu president en sessions que van estar carregades de tensió, en les quals figures clarament liberals, com Valentín Solano, van mostrar obertament les diferències amb el cap militar. Un article del diari madrileny *La Miscelánea* denunciava que per impedir la presa de possessió d'Haro...

[...] se fingió que el pueblo, cuyo nombre se invoca siempre por las facciones, se ponía en movimiento contra aquel patriota, y el capitán general tomó de resultas el partido de rogarle que abandonase la ciudad, a lo cual resistiéndose vigorosamente Haro, fue, por premio de su constancia, trasladado al castillo de la Aljafería.⁴⁶

I es preguntava quin interès movia Lazán per romandre al poder els escassos dos mesos que quedaven fins a unes eleccions en què sens dubte seria remogut. «¿Cree él poder conservar por tales medios un poder que el gobierno no juzgó conveniente mantener en sus manos?» La pregunta ens apropa força al tema d'aquest article. Quines expectatives tenien aquests primers moviments de resistència contra les autoritats constitucionals? Volien acabar amb el règim o negociar-hi per mantenir quotes de poder en l'àmbit local? Es tractava potser d'una estratègia de l'oligarquia local que volia continuar sent reconeguda com a mediatadora indispensable entre el poder nacional i l'àmbit local? ¿Era la resposta a l'intent d'eliminar aquests mediadors tradicionals que veien amenaçada la posició amb les eleccions, el nomenament d'autoritats delegades del govern i amb la creació de la Milícia Nacional?

Els fets, però, van anar a més. La inquietud que sempre envoltava l'arribada d'una posta es va veure confirmada aquell 8 de maig quan va començar a circular la notícia amb què havia entrat a Saragossa a les deu del matí: d'ordre del ministre de Guerra, el marquès de Lazán havia de presentar-se a Madrid i posar-se a la disposició del rei i de la Junta Superior Governativa. En el seu lloc, quedaria amb el comandament militar interí de la plaça el tinent general Antonio Amar. Si bé Amar estava molt a prop del grup de veïns honrats, la sortida del marquès era un canvi important. La ciutat va reaccionar amb sorpresa, ja que es pensava que el cop contra Lazán s'havia aturat. Tot i això, el mateix dia que quedaven elegits els electors de partit, el capità va haver de deixar el seu lloc.

46. L'article reproduïa un altre de publicat al número 83 de *La Miscelánea. Diario Constitucional de Zaragoza*, 14 de maig de 1820, 1.

L'endemà, Lazán va començar a fer els preparatius del viatge sense gaire urgència. Va cedir el comandament i la comandància d'armes a Amar, tot i que ell encara no se'n va anar. Ho va fer el 10 de maig, amb la família i un ajudant, però no a Madrid, sinó al poble de Letux, argumentant que la seva delicada salut no li permetia d'emprendre un viatge més llarg. Així ho va comunicar al rei i a la Junta Superior, posant-se a les seves ordres.

Amar va publicar un bàndol als aragonesos en què proclamava el seu patriotisme i es declarava a favor de la llibertat. Recordava haver jurat la Constitució «rebo-sando júbilo a vuestro lado» i confiat que amb ella «se afianzan nuestros derechos sacrosantos».

Jamás me veréis vacilante en la senda gloriosa en que nos precede nuestro rey constitucional, siguiendo yo sus huellas, vosotros seguiréis las mías y, unidos inseparablemente a su sagrada persona en quien resplandece toda la majestad de la ley, seremos fuertes contra los furores de la anarquía, no menos que contra las demasías del poder.⁴⁷

Missatge que resumia en una tríada eloqüent –submisos, moderats i valents– els ingredients d'ordre i llibertat que el comandament pretenia que fossin el seu horitzó. Tot i això, la sortida de Lazán de Saragossa introduiria un nou element de desequilibri les conseqüències del qual es deixarien notar molt aviat.

Formació de la Milícia Nacional

Un element que afegia tensió a la situació era el procés d'allistament a la milícia impulsat per la junta i gestionat pel cap polític. Des de feia algunes setmanes havien estat convidats a presentar-se com a voluntaris els ciutadans solters i vidus sense fills de totes les classes. El 20 d'abril va quedar establert que als 36.000 habitants de Saragossa corresponien 6 companyies de milicians amb 144 homes cadascuna, fet que sumava 873 homes. Els identificaria una bandera de tafetà morat amb les armes de Castella i un uniforme compost de casaca i pantaló turquí, botó blanc i botins negres. Tindrien com a obligacions donar la guàrdia del Principal si era necessari, patrullar per mantenir la seguretat pública, i perseguir i detenir a la ciutat i immediacions els desertors i malfactors. Per a les infraccions ocorregudes en acte de servei estarien protegits pel fur militar i rebrien 5 reials diaris els soldats, 6 el caporal i el tambor i 8 el sergent.

El 7 de maig els inscrits a la Milícia Nacional de cavalleria van ser citats a casa del cap polític per procedir al nomenament d'oficials, sergents i caps, d'acord amb el decret del 29 d'abril. El capità general s'havia entès fins aleshores amb els paisans honorats; ara el cap polític ho feia amb els milicians. La primera companyia de la Milícia Nacional local d'infanteria es va formar l'11 de maig. Per això van ser

47. Reproduïda a CASAMAYOR, *Años políticos...*, 10 de maig de 1820.

citats a casa del cap polític tots els allistats que tinguessin uniforme. Els dies següents van continuar inscrivint-se nous milicians.

I el 10 de maig Antonio Amar, acabat de ser nomenat capità general interí en substitució de Palafox, va rebre una reial ordre del Ministeri de la Guerra perquè, en el moment en què es fes càrrec del comandament, procedís «a la disolución de toda fuerza armada que bajo cualquier concepto hubiere en la misma provincia y no sea conforme a lo prescrito por la Constitución y las leyes», és a dir, de les patrulles de paisans armats. I al seu lloc havia d'impulsar «la pronta organización de la Milicia Nacional con arreglo a las últimas leyes y a la Constitución».⁴⁸ Amar va tenir clar el que li estaven ordenant, perquè immediatament es va dirigir a la junta perquè li proporcionés el nom de «las personas o prohombres con quienes deberá entenderse» per dur a terme la dissolució requerida. Posant fi així a la col·laboració per al manteniment de l'ordre públic, la junta recomanava al govern a qui havien estat al capdavant de les «partidas populares [...] desde antes del memorable 5 de marzo». Els «prohombres» esmentats eren aquests: José Zamoray, Francisco Berdejo, Melchor Oliver, Luis Lapuente, Francisco Muñoz, Juan Ballesteros, Francisco Ortiz major i Francisco Ortiz menor, «quienes han comandado gratuitamente a los paisanos armados que han celado desde la época citada en la conservación del orden y tranquilidad».⁴⁹

L'ambient del 14 de maig

Així va arribar el 14 de maig, un diumenge en què el *Diario* publicava notícies crítiques sobre l'actitud que havia exhibit Lazán resistint-se a acceptar-ne la destitució i dues informacions sobre la Milícia Nacional que suposaven un impuls a la seva institucionalització. La primera era un avís del cap polític, Veyán, en què convoca, l'endemà, a l'Ajuntament, tots els ciutadans allistats a la Milícia Nacional local. Havien d'assistir uniformats al nomenament d'oficials, sergents i caps de les unitats. Circumstància inèdita és que l'oficialitat dels cossos civils s'estableixi per elecció. Una nova ruptura amb la tradició i els mèrits adquirits al servei de la comunitat.

La segona informació feia referència a l'obertura de la milícia als qui no es podien pagar l'uniforme. A partir de llavors n'hi hauria prou amb l'entusiasme polític, «sus buenos deseos», per sumar-se a la milícia, ja que s'obria una subscripció voluntària per costejar els uniformes i que els liberals més decidits poguessin prestar «este importante servicio» amb independència dels seus recursos.⁵⁰ La iniciativa anava a càrrec d'un comerciant de la ciutat, Ramón Gallart. D'aquesta manera:

[...] quedará abierta a todo ciudadano, aun al más necesitado, esta carrera de gloria, al mismo tiempo que los mas acaudalados que, por sus ocupacio-

48. *Libro de actas de la Junta Superior...*, sessió del 2 de maig de 1820, 36-6-1-2, f. 187.

49. *Libro de actas de la Junta Superior...*, f. 188.

50. *La Miscelánea*, 10 de maig de 1820, núm. 83, Madrid, 1-2. Va ser reproduït pel *Diario Constitucional de Zaragoza*, 14 de maig de 1820, 4.

nes o achaques no pudiesen contribuir personalment a este serviciu, lo podrán verificar haciendo algún desembolso en obsequio del mismo.

La paraula clau és *abierto*, és a dir, la milícia obria el camí de nous actors polítics que, mitjançant la incorporació al cos, esdevien defensors de l'ordre públic sorgit de la revolució. Què opinarien els que havien exercit aquesta funció fins ara? Serien els mateixos o en serien d'altres de nous? ¿Es deixarien desplaçar de la seva posició sense disputa? Algunes de les respostes a aquestes qüestions es farien visibles aquella mateixa nit.

Aquell dia, el 14 de maig, a la tarda, el regiment de Toledo, protagonista del pronunciament del març a favor de la Constitució, havia sortit de Saragossa amb ordres de dirigir-se a Pamplona. I el regiment d'Astúries, que havia d'ocupar el seu lloc, encara no hi havia arribat. L'escàs nombre de soldats que hi havia a la ciutat i l'estat d'organització de la Milícia Nacional encara incipient van haver de ser determinants perquè aquell dia s'orquestrés una operació contra l'ordre i les autoritats constitucionals.

Des de feia alguns dies, s'havien percebut certs moviments sospitosos. Pedro Gutiérrez, acompanyat del fesser de la Seu, de León Lasala, que era un pagès conegut com *Lugarico*, i d'alguns altres «andaban haciendo corrillos, entrando algunas veces en casa del Herrero Juan Manuel Echevasti, y en la aguardentería de Domingo Bitrian».⁵¹ Quan algun estrany s'acostava al grup, deixaven de parlar. Pagesos rics i influents, com Diego Vicente, àlies *Borja*, es van emprar a fons perquè el dia 14 els homes de la seva confiança es presentessin a la plaça de la Magdalena amb armes. No tots estaven informats del que es pretenia, però a d'altres els van preguntar «si saldría[n] con ellos aquella noche a quitar la lápida de la Constitución».⁵² En termes generals, la intenció del que es preparava aquella nit no semblava oferir gaires dubtes.

El diumenge 14 els contactes es van activar des de molt aviat.⁵³ Agustín Arasanx havia assistit a missa a les set del matí i en sortir ja va saber que «aquella noche se había de quitar la piedra para lo que bajarían y concurrirían los de San Pablo y Arrabal, que la tropa estaba de su parte y el Cabildo pagaría los gastos, aunque no quería se supiese. Que el objeto era defender al Rey».⁵⁴ Arasanx, que era visor de camps, no va veure amb mals ulls l'acció. Va contestar que estava ben fet, «pues con la Constitución perdía mucho».⁵⁵ Tots parlaven de «lo que había de ocurrir aquella noche», i amb una mica d'atenció podia sentir-se que «iban a quitar la pie-

51. Declaració de Luis Lapuente, comerciant. Archivo Histórico Provincial de Zaragoza (AHPZ), f. 33.

52. Al·legat fiscal, 108.

53. Sobre els esdeveniments que van tenir lloc aquest dia, vegeu RÚJULA, *Constitución o muerte...*, 54-57; i LAFOZ, «Luis Rebolledo de Palafox...», 165-168.

54. Mariano DUTU, *Sumaria formada contra los autores y cómplices de la sedición intentada y descubierta en esta capital la noche del catorce de mayo de 1820*, Saragossa, any 1820; peça principal, AHPZ, ES/AHPZ - J/002116/000001, f. 111v.

55. DUTU, *Sumaria...*, f. 111v.

dra de la Constitución».⁵⁶ A la tarda hi havia vedells i a la plaça de braus van anar alguns dels conspiradors «a hacer gente». N'hi va haver que van ser abordats a la sortida i convocats per acudir amb armes a la plaça de la Magdalena aquella nit «para quitar la Lápida». Alguns pagesos de prestigi van anar demanant a aquells sobre els quals tenien ascendent que fessin el mateix. La consigna que van rebre era inequívoca sobre la naturalesa de l'acció. Al «quién vive» havien de contestar: «Realistas».⁵⁷ Un altre testimoni va sentir que en donar un alto avançada la nit hi van respondre «Fernando VII» i, quan els van preguntar per qui regnava, la seva resposta va ser «por Jesucristo».⁵⁸

Per convèncer els participants es van utilitzar tota mena d'estratègies de confusió. Semblava que darrere de tot hi havia els paisans d'altres barris, com els de San Pablo, cosa que es va demostrar falsa. I s'afirmava que «era orden del gobierno el quitar la piedra aquella noche y que la tropa estaba avisada».⁵⁹ Hi ha diversos testimonis que parlen que es van repartir diners entre gent de fora de Saragossa perquè anessin a participar en l'acció.

Més gent del que és habitual a la plaça de la Magdalena

A la tarda es van començar a veure grups més nombrosos del que és habitual a la plaça de la Magdalena. Ho va poder comprovar, un poc sorprès, Francisco Labadía, alcalde de barri de San Lorenzo, que en aixecar-se de la migdiada «se asomó al balcón y vio varios corros de gente que, aunque acostumbra los días de fiesta haberlos igual, en aquel día le parecieron mayores, observando al propio tiempo ciertos sujetos que no acostumbran a ir».⁶⁰ Els conjurats, conscients que no tenien prou armes, es van dirigir a casa d'un armer de la plaça de la Justicia, a la casa del qual van entrar més de trenta paisans en tropell i es van emportar tot el que van trobar. Després van fer el mateix amb un altre armer que habitava al carrer de la Platería, però no els va resultar tan fàcil, perquè hi va oposar resistència i van haver d'amenaçar-lo per aconseguir accedir al seu magatzem.⁶¹

Les autoritats van saber amb certa antelació que alguna cosa s'estava preparant. Abans de fer-se fosc, la Junta Governativa, en col·laboració amb l'Ajuntament, va fer sortir els alcaldes de barri i els capatassos de la parròquia de San Pablo al capdavant de nombroses patrulles per fer la ronda. El cap polític va dictar un bàndol en què prohibia qualsevol reunió i ordenava que tothom es retirés a casa seva. També va demanar ajuda a l'arquebisbe perquè contribuís a apaivagar els ànims excitant els saragossans «al respeto debido a las autoridades

56. DUTU, *Sumaria...*, f. 108.

57. DUTU, *Sumaria...*, f. 109 v.

58. DUTU, *Sumaria...*, f. 113r.

59. DUTU, *Sumaria...*, f. 109v.

60. Declaració de Francisco Labadía, alcalde de barri de San Lorenzo. DUTU, *Sumaria...*, f. 40v.

61. Declaració de José Santana. DUTU, *Sumaria...*, f. 117v.

y a la conservación de la tranquilidad pública». I, especialment, que es dirigís al clergat «en el que no deja de haber alguna parte que coopera acaso por ignorancia, o por un celo más entendido, a que el actual sistema de gobierno tarde a consolidarse en los ánimos de los aragoneses».⁶²

Els pregoners van publicar el bàndol dues vegades al Coso, però no van poder seguir endavant perquè van ser interceptats per un grup que els impedia el pas fins a la plaça de la Magdalena, on ja es veia molta gent concentrada. Van haver de girar cua i van informar el cap polític del que havien vist, el qual va resoldre que continuessin pregonant el bàndol, acompanyats d'alguns paisans armats. Estaven al costat de les ruïnes del seminari quan un grup d'uns trenta homes els va demanar el sant i senya, i en contestar «Ronda de justicia», van ser rebuts a trets. En l'enfrontament, un dels pregoners va ser capturat pels amotinats.⁶³

Cap a les deu de la nit, els congregats a la Magdalena devien ser entre 300 i 400, encara que hi ha fonts que arriben a parlar de fins a 600 persones,⁶⁴ comptant amb les que es reunien en altres places, com les de San Miguel i la Verónica i a carrers que hi conflueixen, com el carrer Palomar, San Agustín i altres que donaven al Coso. El nerviosisme creixia enmig de la foscor i del guirigall. Se sentien algunes expressions que traduïen la incertesa dels congregats: «¿Qué hacemos aquí? Vamos arriba. Nos han vendido. No hay cabeza. ¿Quién manda esto?», acompanyades d'altres «expresiones indecentes y juramentos».⁶⁵

La situació esdevenia francament complicada per al cap polític Veyán, ja que a la plaça de la Constitución inicialment només hi havia els milicians de cavalleria fent guàrdia davant la placa. Per això va fer cridar els paisans de San Pablo i els milicians nacionals, als quals van sumar-se els dos cossos de la guarnició de la plaça i la companyia d'artilleria.⁶⁶ Va demanar a José Zamoray que vingués a casa seva, per ser un dels «prohombres» de la parròquia de San Pablo, i li va donar instruccions per dissoldre els rebels que havia units a la plaça de la Magdalena. Zamoray va reunir la seva quadrilla i va dirigir els seus homes cap als principals llocs de la reunió.⁶⁷ El mateix va fer el cap polític amb Francisco Villamor, subintendent de la primera companyia de milicians, a qui va donar ordres perquè acudís també amb els seus homes al lloc de la concentració.⁶⁸ Dues peces d'artilleria van quedar instal·lades davant del convent de San Francisco, enfocades cap al Coso, i

62. Luis Veyán, cap polític, a l'arquebisbe, 14 maig a les nou de la nit. *Diario Constitucional de Zaragoza*, 28 de maig de 1820, 3.

63. Declaracions dels dos pregoners, Miguel Lamban i Pedro Barbero. DUTU, *Sumaria...*, f. 25-29.

64. *Papel remitido de Zaragoza. Plan que según la voz general y datos en parte positivos habían de ejecutar en esta ciudad los asesinos, y las promesas que les hicieron los conspiradores*, Madrid, Imprenta de doña Rosa Sanz, 1820, 1.

65. Declaración de Francisco Labadía, alcalde de barrio de San Lorenzo. DUTU, *Sumaria...*, f. 40v.

66. *Noticia exacta...*, 1.

67. Declaració de José Zamoray. DUTU, *Sumaria...*, f. 30 i 31.

68. Declaració de Francisco Villamor. DUTU, *Sumaria...*, f. 30.

un altre canó va ser embocat cap al carrer de San Gil, per protegir la plaça de la Constitución.⁶⁹

Cap a un quart de dotze de la nit van començar els trets a la pujada de la Verónica, a les pedres del Coso i als graners de la ciutat. Els amotinats no van aconseguir avançar cap a la plaça de la Constitución detinguts pel foc dels efectius a les ordres del cap polític. L'acció contra els rebels va ser protagonitzada pels paisans de San Pablo i els milicians d'infanteria secundats per dues companyies de caçadors del regiment de Cantàbria i la cavalleria de Montesa. Els amotinats procedien de les parròquies de San Miguel, la Magdalena, Tenerías i Arrabal. La resta de la ciutat va romandre en calma sota l'atenta mirada de les patrulles conduïdes pels alcaldes de barri. Desbaratada l'acció principal sobre la làpida constitucional, l'enfrontament es va estendre pels carrers annexos al lloc de reunió. El tiroteig va seguir durant bona part de la nit, sobretot al Coso, prop de la Seu, cap a San Lorenzo i a les ribes del riu. La presència de la cavalleria del regiment de Montesa formada tot el temps al Coso, va contribuir a mantenir el control de la situació per part de les autoritats. Ja de matinada, els rebels van ser perseguits fins al riu i alguns van haver de llençar-se a l'Ebre per evitar ser capturats. Els dies següents es van rebre notícies que molts s'havien dispersat pels voltants de la ciutat, especialment al voltant del Gállego.⁷⁰

Responsabilitats

La junta i l'Ajuntament, reunits, van intentar desentranyar la lògica d'aquell moviment que havia «intentado derrocar el gobierno constitucional»⁷¹ i van esbrinar qui eren els responsables d'haver-lo instigat. En un primer balanç, van assenyalar l'arquebisbe de Saragossa, Manuel Vicente Martínez, per la seva actitud evasiva i poc col·laboradora amb les autoritats. A les nou del matí del dia 15, el cap polític va retreure l'actitud del prelat durant tota la nit anterior i el va posar sota arrest domiciliari.⁷²

Debo decirle, francamente –comunicó el jefe político al arzobispo–, que aunque yo no haya hecho hasta de ahora el mayor mérito de los rumores que se han extendido sobre su complicidad en los sucesos de la noche anterior, sin embargo, la voz esparcida entre los revoltosos de que V.S.I. había recibido una orden del Rey para quitar la lápida, y los vivas de estos a S.M. y a V.S.I, me han decidido esta mañana a enviarle por mi parte una

69. «Noticias particulares», 20 de maig de 1820. *Diario Constitucional de Zaragoza*, 20 de maig de 1820, 3.

70. «Noticias particulares», 20 de maig de 1820. *Diario Constitucional de Zaragoza*, 20 de maig de 1820, 3.

71. «Noticias particulares», 16 de maig de 1820. *Diario Constitucional de Zaragoza*, 19 de maig de 1820, 3.

72. Luis Veyán, cap polític, a l'arquebisbe, 15 de maig a las nou del matí. *Diario Constitucional de Zaragoza*, 28 de maig de 1820, 3.

guardia de honor que le garantizase de los desaires que estos indicios pudieran motivarle.⁷³

I li retreia el fet d'haver-se inhibit mentre tenia lloc el motí anticonstitucional:

[...] pues no hubiera sido un gran sacrificio el que V.S.I. hubiera velado por evitar los graves males que nos amenazaban, contestándome desde luego, exhortando a los revoltosos al orden y dejando la oración y descanso para después de haber cumplido con tan urgentes deberes.⁷⁴

És així com un piquet de la milícia urbana, comandat per l'oficial Villamor, en companyia d'alguns membres de la cavalleria de Montesa, es va dirigir al palau episcopal i hi va establir una guàrdia que tenia l'ordre de no perdre'l mai de vista. Totes les portes del palau van ser tancades, i la que donava al riu va quedar tapiada a mitja tarda.

A partir d'aquell moment es va iniciar una disputa entre l'arquebisbe, que invocava la Constitució per ser alliberat, i Veyán, que s'esforçava per demostrar que no era responsable de res, ja que l'ordre de mantenir-lo sota vigilància havia estat emesa per l'Ajuntament i que el piquet era per a la seva protecció. Tot i així, Veyán no relaxava la mesura presa. Només el 20 de maig, després de cinc dies de captiveri, l'arquebisbe va quedar en llibertat.

Hallándose –decía– ya restablecida la tranquilidad pública en esta Ciudad y habiendo cesado los temores de que la persona de V.S.I. sufriese algún desaire, he dispuesto se retire la guardia de honor que se le puso de mi orden, como V.S.I. lo tiene solicitado.⁷⁵

La premsa va atribuir el triomf de la jornada del 14 de maig a la intervenció dels parroquians de San Pablo, la milícia nacional, els regiments de Montesa i Cantàbria i la companyia d'artilleria.⁷⁶ El cap polític Veyán no expressava una cosa diferent quan afirmava «Tropa, Milícia, Paisanos, todos habéis dado una nueva prueba de

73. Luis Veyán, cap polític, a l'arquebisbe, 15 de maig. *Diario Constitucional de Zaragoza*, 29 de maig de 1820, 1.

74. Luis Veyán, cap polític, a l'arquebisbe, 15 de maig. *Diario Constitucional de Zaragoza*, 29 de maig de 1820, 2.

75. Luis Veyán, cap polític, a l'arquebisbe, 20 de maig. *Diario Constitucional de Zaragoza*, 29 de maig de 1820, 4. L'arquebisbe va publicar un imprès en el qual protestava pel tracte rebut i defensava la seva adhesió a la Constitució i es deslligava del moviment: «¿cómo es posible que un jefe de la Iglesia que ha dado pruebas de su carácter pacífico y religioso conciba el temerario e inicuo proyecto de promover una sedición, que no podía tener otro fruto que el de envolver a sus súbditos en la infamia y en todos los horrores de una guerra civil?». *Las vejaciones y atropellamientos que he sufrido...*, [Saragossa], Imprenta de Manuel Sebastián, [1820], 1-2.

76. «Comunicado», *Diario Constitucional de Zaragoza*, 16 de maig de 1820, 1.

amor al orden, de respeto al Rey, de adhesión a la Constitución que hemos jurado».⁷⁷ La junta no trigaria a expressar amb fets la mateixa opinió. Va concedir una gratificació en diners als sergents, caporals i soldats de la guarnició de la plaça que havien participat en l'acció, i es va proposar fer el mateix amb els paisans.⁷⁸

El dia 15 la junta va ordenar el desarmament de tots els veïns sospitosos del Arrabal, Tenerías i de les parròquies de la Magdalena i San Miguel, i en va escorcollar les cases d'alguns, on van confiscar armes. A més, es va crear una junta militar per a la formació de les causes. Per reforçar la seguretat es va enviar una posta fins a Carinyena, on hi havia el regiment d'Astúries que havia de substituir el de Toledo que ja havia sortit de la ciutat, perquè accelerés la marxa. La milícia urbana es va ocupar de fer les guàrdies i va afanyar la seva organització, enquadrant els nous inscrits que van arribar en abundància durant els dies següents. A les nits, va quedar prohibit que ningú portés pals, armes o mantes, i qui sortís al carrer estava obligat a portar un fanal. Mentrestant, els paisans i els prohoms del poble van muntar patrulles per garantir l'ordre.⁷⁹ Els dies següents es van tancar algunes de les portes de la ciutat –Sol, Carmen i Sancho– i a la resta els milicians van substituir els guàrdies de rendes per controlar els accessos.

La nit del 16 va ser detingut Mariano Diest, racioner i sagristà major de la Seu, i l'endemà van seguir els seus passos el majordom del bisbe, Juan Antón, i el seu secretari, Domingo García, tots dos beneficiats de l'església de San Gil. Van ser tancats a les presons de la Inquisició, amb la resta dels detinguts. Abans de finalitzar el dia també s'hi van unir el superior del convent de Santo Domingo, fra Juan Labeda i un altre dels frares.⁸⁰ Els dies següents van ser un degoteig de detinguts i accions de registre. Inicialment es va crear una comissió militar amb l'encàrrec d'instruir la causa contra aquells «traïdores» i «enemigos de su Rey y de su patria».⁸¹

El dia 22 va tenir lloc al teatre major de la universitat l'elecció de diputats a Corts, i per evitar qualsevol alteració de l'ordre van estar sobre les armes les tropes de la guarnició, els milicians i els paisans armats. Finalment, el dia 24, donant per conclosa la situació excepcional que havia viscut Saragossa, la comissió militar va passar les causes a l'Audiència, que va confirmar la presó cautelar dels empresonats els dies anteriors. Amb això es va donar un impuls a les detencions, en les quals van participar molt activament els «capataces y labradores de

77. Luis Veyán, 15 de maig de 1820, «Zaragozanos», *Diario Constitucional de Zaragoza*, 16 de maig de 1820, 4.

78. «La Junta superior interina de Aragón», 15 de maig de 1820. *Diario Constitucional de Zaragoza*, 16 de maig de 1820, 4.

79. CASAMAYOR, *Años políticos...*, 15 de maig de 1820.

80. *Manifiesto sobre lo ocurrido en el convento de Santo Domingo de Zaragoza en la tarde del 18 de mayo de 1820: representación de dicha comunidad a la Junta Superior Gubernativa de Aragón y su contestación a favor de la misma*, Saragossa, Imprenta de Francisco Magallón, 1820.

81. «Orden de la Junta Superior Gubernativa de Aragón», del 15 de maig de 1820, reproduïda a *Papel remitido de Zaragoza...*, 1.

la parroquia de San Pablo».⁸² El dia 29 seria assignada la causa a l'advocat Mariano Dutu, per inhibició dels jutges de primera instància.

Encara no s'hi havia dictat sentència quan la ciutat va tancar el cicle iniciat el 5 de març. Va ser l'11 de juliol, quan, a les tres de la matinada, va arribar una posta procedent de Madrid amb la notícia que el rei havia jurat la Constitució davant les Corts dos dies abans. Els diputats aragonesos, formant ja part de la representació nacional, deixaven sense funció la Junta Superior Governativa d'Aragó.

Conclusió

Analitzant la decisió del tribunal podem extreure'n algunes conclusions.⁸³ En primer lloc que, encara que «el pueblo culpa a Lazán y al Arzobispo»,⁸⁴ no es va poder establir la responsabilitat de les principals figures que, d'una manera o altra, estaven darrere del moviment. Ni l'ex-capità general,⁸⁵ ni l'arquebisbe Martínez,⁸⁶ van resultar implicats ni condemnats per la sentència. En segon lloc, s'identifiquen dos grans nuclis de responsabilitat en l'organització i el reclutament: el religiós i l'agrari. En el primer, domina l'entorn del capítol de la Seu, on el fesser i el prevere sagristà major van ser condemnats a penes de garrot. De l'entorn de l'arquebisbe només en va ser assenyalat el majordom principal, amb una pena molt més lleu. En

82. CASAMAYOR, *Años políticos...*, 26 de maig de 1820.

83. De l'entorn eclesiàstic van ser condemnats, Pedro Novella, 56 anys, fesser de la Seu, a pena ordinària de garrot; Mariano Diest, 45 anys, prevere sagristà major de la Seu, a pena ordinària de garrot; Casimiro Novella, 22 anys, escombriaire de la Seu, a 10 anys de presidi a Filipines; i Juan Antón, prevere majordom de l'arquebisbe, a 2 anys de reclusió al convent de Calanda, 2.000 reals de multa i 8 anys de privació de drets ciutadans. Entre els imputats de l'entorn agrari van ser condemnats, entre els llauradors, León Lasala, àlies *Lugarico*, 56 anys, a pena ordinària de garrot; Francisco Ortiz, àlies *Chirote*, 69 anys, a 8 anys de presidi al Canal (6 de redimibles, a 1.000 reals cada any, i 2 de forçosos); Agustín Arasanz, 66 anys, a 8 anys de presó al Canal (6 de redimibles); i Diego Vicente, àlies *Borja*, 45 anys, llaurador, a 10 anys de presidi al correccional de la ciutat (4 de redimibles); i entre els jornalers, Faustino de Gracia, àlies *Pedrolo*, 23 anys, a 10 anys de presidi a Ceuta; Pablo Martínez, 26 anys, a 4 anys de presidi al Canal (redimibles a 600 reals cada any); Marcelino Sánchez, 35 anys, a 4 anys de presidi amb destinació al Canal (3 de redimibles a 600 reals cada any); Lamberto de Gracia, 26 anys, a 5 anys de desterrament de Saragossa, la Cort i llocs reials; Pedro Marchán, 32 anys, a 5 anys de desterrament de Saragossa vila i Cort; i Remigio Morlanes, àlies *el Judiíco*, 20 anys, a 2 anys de desterrament de Saragossa, la vila i la Cort. Finalment, van ser condemnats José Santana, 32 anys, dependent de rendes, a pena ordinària de garrot; Gerónimo Frías, 55 anys, mestre de veterinària, a 6 anys de presidi a la Cerrajería (3 de redimibles); Domingo Bitrián, 23 anys, venedor d'aiguardents, a 6 anys de presidi a Cartagena; i Ildefonso Casayús, 35 anys, *trasmudador*, condemnat a les costes. La relació de les sentències va ser publicada per LAFOZ, «Luis Rebolledo de Palafox...», 166-167.

84. *Noticia exacta...*, 1.

85. El marquès de Lazán va portar a la impremta un text en defensa de la seva innocència en què afirmava «que ningún conocimiento tenía ni por asomos de que se dispusiese la conspiración que se supone cuando salí de Zaragoza, que fue el día 10 de madrugada, cinco días antes de haberse esta descubierto». MARQUÉS DE LAZÁN, *Manifiesto...*

86. També l'arquebisbe va publicar un text exculpatori: *Las vejaciones...*

l'àmbit agrari, trobem un grup de pagesos, dels quals León Lasala, àlies *Lugarico*, va ser l'únic sentenciat a pena de garrot, mentre que la resta van ser condemnats a diverses penes de presó. Darrere seu hi ha un bon nombre de jornalers les penes dels quals, de presó o desterrament, assenyalen una responsabilitat demostrada menor en el desenvolupament dels fets. Finalment, hi ha alguns altres imputats de diversa procedència, però de bona posició professional, entre els quals cal destacar un empleat de rendes, José Santana, que també va ser condemnat a mort, i un mestre de veterinària i un venedor d'aiguardent, sentenciats a penes de 6 anys de presó.

El motí saragossà del maig de 1820 constitueix un exemple modèlic de les dificultats que va tenir el règim constitucional per acomodar les relacions de poder i els equilibris socials de l'antic règim a la nova situació. Resulta evident que amb el triomf de la revolució arribaven noves formes de relació entre les autoritats i la societat que no substituïen completament les anteriors sinó que necessitaven la seva adaptació. Si s'hagués pogut produir un lliscament dels antics protagonistes a les noves institucions, potser la situació no hauria produït friccions, però evidentment no va ser així.

El cas estudiat mostra la voluntat dels vells protagonistes d'obrir un espai en la nova situació. El marquès de Lazán, un clar exponent de la noblesa local que carregava a l'esquena amb una biografia al servei de l'absolutisme i del rei, no va abandonar el seu lloc de capità general, sinó que es va sentir amb forces per reivindicar el lideratge social i romandre al capdavant del poder a Aragó fins i tot després del triomf de la revolució. I no ho va fer només en el moment de ser proclamada la Constitució, sinó que va ser capaç de mobilitzar els líders de les parròquies perquè contestessin la seva destitució ordenada pel govern i va desafiar l'autoritat constitucional amb l'amenaça de desordres socials que només la seva permanència podia evitar.

Per part seva, l'arquebisbe Martínez es va mantenir a l'ombra, en una posició ambigua, mentre esperava l'evolució dels esdeveniments. Contestava el règim amb la distància de les noves autoritats i l'absència de missatges clars d'obediència. No va ser capaç d'impedir que entre els conjurats contra la Constitució hi hagués un bon nombre de clergues, alguns dels quals amb responsabilitats molt importants en la preparació de l'aixecament armat, i és molt simptomàtic que els conjurats se sentissin avalats per la seva autoritat quan cridaven «Viva el Arzobispo y Muera la Constitución».⁸⁷ Alguns documents fets públics en el moment van ser especialment crítics amb l'actitud dels eclesiàstics que destacaven entre els principals implicats:

Hay hasta hoy 60 presos, decía uno de estos, entre ellos un paje de un canónigo, un capillero de la Seo y el sacristán de San Pedro, cogidos con partes de las operaciones para su ilustrísima; el demandadero de las monjas de la Recogidas, seductor y facedor agente; el sacristán mayor de la Seo y el canónigo Villagrasa.⁸⁸

87. DUTU, *Sumaria...*, f. 110r.

88. *Papel remitido de Zaragoza...*, 2.

Pel que fa als paisans armats i els prohoms de les parròquies, van iniciar de manera conjunta la defensa del seu espai ciutadà en les noves condicions. Convençuts que continuava existint un espai local que es regia autònomament segons els principis jurisdiccionals, es van oposar amb èxit a la substitució del cap polític i, més tard, a la destitució del capità general. A més, l'instrument emprat, la representació al rei, posava sobre la taula la intenció de continuar resolent les qüestions dins del consens entre els poders locals i recórrer al rei com a instància medidora superior en cas de conflicte. El rei pare, peça clau de l'ordre jurisdiccional, era invocat en la seva autoritat personal perquè deixés sense efecte la destitució de Lazán.⁸⁹

L'exoneració definitiva de Palafox del lloc de capità general va ser el fet que va fer saltar pels aires la situació i va obrir la porta a la insurrecció dels addictes a l'antic règim davant del que consideraven la desaparició de l'última institució política sobre la qual podien influir. Primer va ser l'exèrcit, estrany a la ciutat, qui va impulsar el pronunciament constitucional i, a continuació, la Junta Superior Governativa va assumir temporalment el poder. Després ho van fer l'Ajuntament constitucional, el cap polític, la Milícia Nacional i, ara, el capità general. En poques setmanes, la Constitució havia produït una substitució gairebé completa de tots els vells poders. Només quedava el poder eclesiàstic, l'arquebisbe, com a supervivent del món anterior. No és estrany que en un curiós paper que va circular donant compte dels plans dels revoltats figurés que pretenien substituir la làpida constitucional per una bandera on posés «Viva el Arzobispo, viva la Religión y muera la Constitución». També contemplava un pla d'eliminació dels enemics. En primer lloc «asesinar a toda autoridad política y militar, sorprender y matar a los oficiales de la guarnición en sus alojamientos, desmontar los cuarteles y encerrar a la tropa»; i també «meter en las mazmorras de la Inquisición a los Milicianos y adictos a la Constitución».⁹⁰

L'aixecament del 14 de maig va escenificar el xoc entre dues concepcions ciutadanes del poder local. D'una banda, els conjurats de la plaça de la Magdalena, que expressaven amb el motí la seva voluntat de continuar participant en la construcció del consens local donant suport a les autoritats en virtut d'estructures jurisdiccionals pròpies de l'antic règim. I de l'altra, els milicians nacionals, la guarnició, el cap polític i l'Ajuntament, que responen a la lògica governativa del poder que sorgeix de la nova legalitat constitucional.

Zamoray i els paisans de San Pablo quedaven al mig de totes dues. En la primera fase, s'hi van sumar a les posicions de consens. Va ser la conjuntura en què tots els barris pretenien respectar les autoritats, encara que fos fent ús de pràcti-

89. J. IZQUIERDO, «La política como controversia: crisis constitucional y respuesta subalterna en los albores del liberalismo», dins M. A. CABRERA i J. PRO (COORD.), *La creación de las culturas políticas modernas, 1808-1833*, Saragossa, Prensas de la Universidad de Zaragoza - Marcial Pons, 2014, 256-257; i J. PRO, *La construcción del Estado en España. Una historia del siglo XIX*, Madrid, Alianza, 2019, 75.

90. *Papel remitido de Zaragoza...*, 1.

ques que tensaven la situació, com ara les representacions, el paper de les quals en el règim constitucional havia de perdre importància. Tot i això, quan es va fer palès el risc que l'ordre públic fos posat en dubte i que les autoritats legítimes fossin violentades amb les armes i els seus símbols fossin destruïts, José Zamoray es va quedar a aquest costat de la línia i es va unir a les autoritats per defensar, com sempre havia fet, l'ordre públic. Fins i tot per sobre del seu interès particular. En realitat, Zamoray, en no incorporar-se a la Milícia Nacional, quedava amb els seus escopeters com un cetaci encallat a les platges del liberalisme.

Els paisans armats de les altres parròquies són els que havien interpretat millor la marginació de les seves funcions que patirien amb l'establiment de la milícia, una unitat civil armada creada per a l'ocasió en defensa del règim. El seu arrelament i el paper que històricament havien complert quedava sense valor en el nou context i, per això, van prendre les armes i es van disposar a destruir els símbols del liberalisme en nom del rei. El rei com a interlocutor. El rei pare, àrbitre i jutge. El rei de sempre, l'autoritat de sempre. Només el rei els podia tornar el prestigi i la seva posició a la ciutat. L'entorn de l'arquebisbe va esperonar l'acció i va inspirar el sentit de l'assalt. No és estrany que, quan, després del Trienni Liberal, es va restaurar l'absolutisme, aquests paisans armats fossin restituïts en la seva posició i protagonitzessin la repressió contra els principals implicats en el règim constitucional.⁹¹ Zamoray, però, va ser empresonat els primers dies de l'onada de repressió absolutista de 1823 i sentenciat el 1827 a 6 anys de confinament a Jaca.⁹²

91. CASAMAYOR, *Años políticos...*, 19 de juliol de 1823.

92. PEIRÓ, *Labradores en armas...*, 136-137.

